

ภาคที่ ๒

● หลักมาตรฐานแห่งการบรรลุธรรม

มรรคาสู่ความหลุดพ้น

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ (วิมุตตตายตนะ) & ประการนี้ มีอยู่ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบยอมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุตามลำดับ ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ & ประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ห้าประการ คือ

๑. ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีนี้ พระศาสดา หรือ เพื่อนสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุรูปใด รูปหนึ่ง ย่อม "แสดงธรรมแก่ภิกษุ" เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีแสดงแล้วอย่างไร

"เมื่อเธอเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม" ปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอ นั้น เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น ภิกษุทั้งหลาย นี้คือ "ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่หนึ่ง" ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลสมีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบยอมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุ

๒. ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก พระศาสดา หรือ เพื่อนสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ "แต่เธอแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ได้ศึกษาแล้วเรียนมาแก่ชนทั้งหลายเหล่านี้โดยพิสดาร" เธอ นั้นย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมตามที่เธอแสดงแก่ชนเหล่านี้โดยพิสดารตามที่ได้ฟังมาแล้วแล้วเรียนมาแล้วอย่างไร

"เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม" ปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอ นั้น เมื่อ

ปราโมทย์แล้ว ปิติย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น ภิกษุทั้งหลาย นี้คือ "ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สอง ..." ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลสมีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบยอมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุ

๓. ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก พระศาสดา หรือ เพื่อนสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ และเธอนั้นก็มีได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่านั้นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา "แต่เธอกระทำการทอ้งบ่นสาธยายซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาได้เล่าเรียนมา" เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมตามที่เธอทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ได้ฟังมาแล้วเล่าเรียนมาอย่างไร

"เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม" ปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอ นั้น เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิติย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น ภิกษุทั้งหลาย นี้คือ "ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สาม ..." ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลสมีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบยอมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุ

๔. ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก พระศาสดา หรือ เพื่อนสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ และเธอนั้นก็มีได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่านั้นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา และเธอก็มีได้ทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาได้เล่าเรียนมา แต่ "เธอตรึกตามตรองตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เธอฟังมาได้เล่าเรียนมา" เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นเธอตรึกตามตรองตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เธอฟังมาได้เล่าเรียนมา อย่างไร

"เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม" ปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอ นั้น เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิติย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิต

ยอมตั้งมั่น ภิกษุทั้งหลาย นี้คือ "ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สี่..." ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลสมีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นยอมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบยอมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอยอมบรรลุลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุ

๕. ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก พระศาสดา หรือ เพื่อนสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ และเธอนั้นก็ได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่านี้โดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา และเธอก็มิได้ทำการทอ้งปนซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา ทั้งเธอก็มิได้ตริกรองตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เธอฟังมาเล่าเรียนมา แต่ว่า "สมาธินิมิตอย่างใด อย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เธอนั้นถือเอาดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว ทางตลอดดีแล้วด้วยปัญญา" เธอยอมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมตามที่สมาธินิมิตอย่างใด อย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เธอนั้นถือเอาด้วยดี กระทำไว้ในใจดี เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว ทางตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อย่างไร

"เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม" ปราโมทย์ยอมเกิดแก่เธอนั้น เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายยอมรำงับ ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตยอมตั้งมั่น ภิกษุทั้งหลาย นี้คือ "ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่ ๕" ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลสมีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นยอมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบยอมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอยอมบรรลุลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุตามลำดับดังนี้แล (9)

(9) อ.ปญจก. 22/26/24-26 วิมุตติสูตร

ปัญญายอมไม่บริบูรณ์แก่ผู้มีจิตไม่มั่นคง
ไม่รู้พระสัทธรรม มีความเลื่อมใสไม่จริงจัง

สรุปทางแห่งความหลุดพ้น ๕ ประการ

๑. การฟังธรรม
๒. การแสดงธรรม
๓. การสาธยายธรรม
๔. การตรึกตรองใคร่ครวญ
๕. สมานินิมิต

ระบบมาตรฐานแห่งการบรรลุธรรม

อาวุโสทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่งรูปใดก็ตาม จะพยากรณ์หรือหัตตผลในสำนักของข้าพเจ้า ก็ย่อม (พยากรณ์) ด้วยมรรค ๔ ทั้งหมด หรือด้วยมรรคใดมรรคหนึ่งในบรรดามรรค ๔ เหล่านี้ คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ "เจริญวิปัสสนาอันมีสมณานำหน้า" เมื่อเธอเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

๒. อีกประการหนึ่ง "ภิกษุเจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้า" เมื่อเธอเจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้าอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

๓. อีกประการหนึ่ง "ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กัน" เมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

๔. อีกประการหนึ่ง " ภิกษุผู้มีใจถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมมุขัจฉ " (แต่ครั้ง) ถึงคราวเหมาะที่จิตนั้นตั้งแน่วสงบสนิทลงได้ในภายในเด่นชัดเป็นสมาธิ มรรคเกิดขึ้นแก่เธอ เธอเสพคุ่นเจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป"(๑๐)

(10)อ.จตุกก 21/170/218-219 ยุกนัธสูตร

มรรคจิต-ภาวะสมดุลงแห่งสมณะ วิปัสสนา

มรรคมืองค์ ๘ หรืออัญญัฐคิกมรรคนี้ เมื่อเจริญพร้อมถึงที่ก็จะถึงขีดและถึงขณะหนึ่งซึ่งองค์มรรคทั้งหมดร่วมกันทำหน้าที่ให้เกิดญาณอันแรงกล้าสว่างขึ้นมาหยั่งเห็นสังขารและกำจัดกวาดล้างกิเลสที่หุ้มห่อบีบคั้นออกไป "การที่องค์มรรคทั้งหมดทำหน้าที่พร้อมกันเช่นนี้เรียกว่าเป็นมรรค" เพราะเป็นขณะซึ่งมีองค์ประกอบทั้งหมดครบเป็นมรรคจริงๆ เมื่อมรรคทำหน้าที่แล้ว ก็มีภาวะที่เป็นผลตามมา คือความรู้ความเข้าใจในสังขารที่บรรลุลึกลับๆว่า ผล

ถ้าทุกอย่างค่อยดำเนินไปตามลำดับ จะมีการทำหน้าที่ของมรรคเช่นนี้ที่แรงขึ้น จนเสร็จสิ้นรวมทั้งหมด 4 คราวหรือ 4 ชั้น จึงเรียกว่า มรรค ๔ และภาวะที่เป็นผลก็จึงมี ๔ เช่นเดียวกัน รวมเรียกว่า มรรค ๔ ผล ๔ หรือเรียกว่า อริยมรรค ๔ อริยผล ๔ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล จะเห็นว่ามรรคนี้ ว่าโดยองค์ประกอบมี ๘ มรรค จึงเรียกว่า **อัญญัฐคิกมรรค** แปลว่า มรรคมืองค์ ๘ แต่ว่าการปฏิบัติ การทำกิจ มี ๔ ลำดับชั้น เรียกกันว่า **จตุมรรค** แปลว่า มรรค ๔

อาการที่เกิดองค์ธรรมทั้งหลายทำหน้าที่พร้อมกันในขณะจิตเดียวยังผลที่ต้องการให้สำเร็จนี้ ท่านเรียกว่า **ธรรมสามัคคี** และธรรมสามัคคีก็คือโพธิ อันได้แก่ความตรัสรู้ และในขณะที่แห่ง

มรรคนี้ มิใช่เฉพาะองค์มรรคเพียง ๘ เท่านั้น แม้โพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ประการก็เกิดขึ้นทำหน้าที่พร้อมหมดในขณะจิตเดียวกัน อย่างไรก็ตาม โพธิปักขิยธรรมทั้งหมดนั้น ก็สรุปลงได้ในองค์มรรคทั้ง ๘ นั้นเอง ดังนั้นเมื่อพูดถึงมรรค ก็จึงเป็นอันครอบคลุมถึงธรรมอื่นที่เกี่ยวข้องทั้งหมด.....

(พุทธธรรม-พระราชวรมุณี หน้า 886-887)

ปฏิบัติไปสู่ความสมคูลย์

ภิกษุทั้งหลาย ในบรรดาบุคคลสี่จำพวกนั้น

๑. "บุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา" นั้น พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา แล้วถามว่า ท่านผู้มีอายุ เราควรเห็นสังขารกันอย่างไร? ควรพิจารณาสังขารอย่างไร ดังนี้ ผู้ถูกถามนั้น จะพยากรณ์ตามที่ตนเห็นแล้ว แจ่มแจ้งแล้วอย่างไร แก่บุคคลนั้นว่า ท่านผู้มีอายุ สังขารควรเห็นกันอย่างไร? สังขารควรพิจารณากันอย่างไร? สังขารควรเห็นแจ้งกันอย่างไร? ดังนี้ สมัยต่อมา บุคคลนั้นก็จะเป็นผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และอธิปัญญาธัมมวิปัสสนา

๒. "ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ได้อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน" นั้น พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แล้วถามว่า ท่านผู้มีอายุ จิต เป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ได้อย่างไร? ควรถูกชักนำไปอย่างไร? ควรทำให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว (เอกคตาจิต) อย่างไร? ควรทำให้ตั้งมั่นได้อย่างไร? ดังนี้ ผู้ถูกถามนั้นจะพยากรณ์ ตามที่ตนเห็นแล้ว แจ่มแจ้งแล้วอย่างไร แก่บุคคลนั้นว่า ท่านผู้มีอายุ จิต เป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ ด้วยอาการอย่างนี้ๆ ควรถูกชักนำไป ด้วยอาการอย่างนี้ๆ ควรทำให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว ด้วยอาการอย่างนี้ๆ ควรทำให้ตั้งมั่น ด้วยอาการอย่างนี้ๆ สมัยต่อมา บุคคลนั้น ก็จะเป็นผู้ได้ทั้งอธิปัญญาธัมมวิปัสสนาและเจโตสมณะในภายใน

๓. "ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ได้ทั้งเจโตสมณะในภายในและอธิปัญญาธัมมวิปัสสนานั้น" บุคคลนั้นพึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน และอธิปัญญาธัมมวิปัสสนา แล้วถามอย่างนี้ว่า แล้วถามว่า ท่านผู้มีอายุ จิต เป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ได้อย่างไร? ควรถูกชักนำไปอย่างไร? ควรทำ

ให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว(เอกัคตาจิต)อย่างไร? ควรทำให้ตั้งมั่นได้อย่างไร? สังขารเป็นสิ่งที่ควรเห็นอย่างไร? พิจารณาอย่างไร? ควรเห็นแจ้งอย่างไร? ดังนี้ ดังนี้ ผู้ถูกถามนั้นจะพยากรณ์ ตามที่ตนเห็นแล้ว แจ่มแจ้งแล้วอย่างไร แก่บุคคลนั้นว่า ท่านผู้มีอายุ จิต เป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ ด้วยอาการอย่างนี้ๆ ควรถูกชักนำไป ด้วยอาการอย่างนี้ๆ ควรทำให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว ด้วยอาการอย่างนี้ๆ ควรทำให้ตั้งมั่น ด้วยอาการอย่างนี้ๆ สังขารควรเห็นกันอย่างไรๆ สังขารควรพิจารณากันอย่างไรๆ สังขารควรเห็นแจ้งกันอย่างไรๆ ดังนี้ สมัยต่อมา บุคคลนั้นก็จะเป็นผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และอธิปไตยญารัมมวิปัสสนา

๔. "ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ทั้งเจโตสมณะในภายใน ทั้งได้อธิปไตยญารัมมวิปัสสนานั้น" บุคคลนั้น พึงดำรงตนไว้ในธรรมทั้งสองนั้น แล้วประกอบความเพียรเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ให้ยิ่งขึ้นไป

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีอยู่ หาได้อยู่ในโลก(11)

(11)อ.จตุกก 21/94/126-127 ตติยสมาธิสูตร

แนวทางแห่งการตรัสรู้

ราชกุมาร ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ในอดีตกาลอันยี่ดียวาก็ดี... ในอนาคตกาลอันยี่ดียวาก็ดี... แม้ในปัจจุบันก็ดี สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดที่ได้เสวยทุกขเวทนากล้าเผ็ดร้อนอันเกิดจากการทำความเพียรอย่างสูงสุด ก็เท่าที่เราได้เสวยอยู่ นี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้ได้ ก็แต่ว่าเราหาอาจบรรลุนิพพานยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ หรืออลมรียฎาณทัศนวิเศษ ด้วยทฤทธิยาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดนี้ไม่ "ชะรอยหนทางแห่งการตรัสรู้จักมีได้โดยประการอื่น"

"ราชกุมาร ความระลึกอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เธอก็เรายังจำได้อยู่เมื่องานแรกนาแห่งบิดาเรานั่ง ณ ร่มหว่ามีเงาเย็นสนิท มีใจสงบแล้วจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานมีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่ ชะรอยนั่นจักเป็นทางแห่งการตรัสรู้บ้าง ดังนี้ ราชกุมาร ความรู้สึกอันแล่นไปตามสติ ได้มีแล้วแก่เราว่า นี่แล แน่แล้วหนทางแห่งการตรัสรู้ ดังนี้"

ราชกุมาร ความสงสัยอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เราควรจะกลัวต่อความสุขชนิดที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมหรือไม่หนอ ? ราชกุมาร ความแน่ใจอันนี้ได้เกิดแก่เราว่า "เราไม่ควรกลัวต่อสุขอันเว้นจากกามและอกุศลทั้งหลาย" ราชกุมาร ความคิดได้มีแก่เราสืบไปว่า "ก็ความสุขชนิดนั้น คนที่มีร่างกายหิวโหยเกินกว่าเหตุเช่นนี้ จะบรรลุได้โดยง่ายไม่ได้เลย ถ้าไหนเราพึงกลืนกินอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมสดเถิด" ราชกุมาร เราได้กลืนกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมสดแล้ว

(12)

(12)ม.ม. 13/335/392-393 โปธิราชกุมารสูตร

ความสุขที่ควรกลัว

อุทายิ กามคุณห้าอย่างเหล่านี้มีอยู่ กามคุณห้าเป็นอย่างไรเล่า? คือ รูปทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยหู..... กลิ่นทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยจมูก... ทั้งหมดที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยลิ้น ... โผฏฐัพพะทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยผิวกาย อันเป็นโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. อุทายิ เหล่านี้แล กามคุณห้าอย่าง ...

"อุทายิ สุขโสมนัสโต อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้เกิดขึ้น นี้เรากล่าวว่า กามสุข มีพิหสุข ปุถุชนสุข อนริยสุข เรากล่าวว่า สุขนั้นบุคคลไม่ควรเสพ ไม่ควรมี ไม่ควรทำให้มาก และควรกลัว"

ความสุขที่ไม่ควรกลัว

อุทายิ ภิกษุในภพนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง "ปฐมฌาน" มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่ เพราะความที่วิตก วิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง "ทุติยฌาน" เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่ อนึ่งเพราะความจางคลายไปแห่งปีติยอมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และยอมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอรหิยะเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้เห็นว่า เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติอยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ เข้าถึง "ตติยฌาน" แล้วแลอยู่ เพราะละสุขเสียได้และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง "จตุตถฌาน" ไม่มีทุกข์ไม่มีมีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติ บริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ นี้เรากล่าวว่า "เนกขัมมสุข วิเวกสุข สัมโพธิสุข เรา กล่าววว่า สุขนั้นบุคคลควรเสพ ควรเจริญ ควรทำให้มากและไม่ควรกลัว(13)

(13)ม.ม. 13/155-156/171-172 ลหุทีโกปมสูตร

ภิกษุกับการผจญมาร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประจัญหน้ากันแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในสงครามครั้งนั้น พวกอสูรชนะ พวกเทวดาแพ้ และพวกเทวดาที่แพ้ได้พากันหนีไป พวกอสูรลุกไล่ติดตามมุ่งไปทางทิศเหนือ ครั้งนั้นแล พวกเทวดาได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกอสูรลุกไล่ติดตามมา จำเราจะต้องทำสงครามกับพวกอสูรครั้งที่ ๒ อีก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่ครั้งที่ ๓ พวกเทวดาทำสงครามกับพวกอสูรอีก พวกอสูรชนะ พวกเทวดาแพ้ และ “พวกเทวดาที่แพ้ได้พากันหนีเข้าไปในเทพบุรี ก็แหละพวกเทวดาที่หนีเข้าไปในเทพบุรีได้มีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ พวกเรามีตนได้ที่พึ่งแล้ว พวกอสูรจะทำอะไรเราไม่ได้ แม้พวกอสูรก็มีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้พวกเทวดาได้ที่พึ่งแล้ว พวกเราจะทำอะไรไม่ได้”

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประจัญหน้ากันแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในสงครามครั้งนั้นพวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ และพวกอสูรที่แพ้ได้พากันหนีไป พวกเทวดาลุกไล่ติดตามมุ่งไปทางทิศใต้ ครั้งนั้นแล พวกอสูรได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเทวดาลุกไล่ติดตามมา จำเราจักทำสงครามกับพวกเทวดาแม่ครั้งที่ ๒ อีก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่ครั้งที่ ๒ พวกอสูรก็ทำสงครามกับพวกเทวดาอีก พวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ และพวกอสูรที่แพ้ได้พากันหนีไป พวกเทวดาลุกไล่ติดตามมุ่งไปทางทิศใต้ ครั้งนั้นแล พวกอสูรได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเทวดาลุกไล่ติดตามมา จำเราจักทำสงครามกับพวกเทวดาแม่ครั้งที่ ๓ อีก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่ครั้งที่ ๒ พวกอสูรก็ทำสงครามกับพวกเทวดาอีก พวกเทวดาก็ชนะ พวกอสูรแพ้ และ “พวกอสูรที่แพ้ได้พากันหนีเข้าไปยังอสูรบุรี ก็แหละพวกอสูรที่พากันหนีเข้าไปยังอสูรบุรี ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ พวกเรามีตนได้ที่พึ่งแล้ว พวกเทวดาจะทำอะไรเราไม่ได้ แม้พวกเทวดาก็มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกอสูรมีที่พึ่งแล้ว พวกเราทำอะไรไม่ได้”

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล สมัยใด ภิกษุสงฆ์จากกาม. ภิกษุสงฆ์จากกาม”..
สมัยนั้น ภิกษุมีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้เรามีตนได้ที่พึงแล้ว มารจะทำอะไรเราไม่ได้ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย แม้มารผู้ลามกก็มีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ ภิกษุมีตนได้ที่พึงแล้ว เราจะทำอะไรไม่ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด “ภิกษุบรรลุนิพพาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน” สมัยนั้น
ภิกษุมีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ เรามีตนได้ที่พึงแล้ว มารจะทำอะไรเราไม่ได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม้มารผู้ลามกก็มีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ ภิกษุมีตนได้ที่พึงแล้ว เราจะทำอะไรไม่ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุ เพราะล่วงรูปสัญญา โดยประการทั้งปวง “บรรลุนิพ
พานสัญญาตนฌานสมัยนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้เป็นที่สุด ให้ติดตามไม่ได้ ปิดตามาร
สนิท มารมองไม่เห็น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุ เพราะล่วงอากาสนัญญาตนฌานโดยประการทั้งปวง
“บรรลุนิพพานัญญาตนฌาน...อาภิญญาตนฌาน...เนวสัญญานัญญาตนฌาน...สัญญาเวทียิต
นิโรธ” อาสวะของเธอสิ้นรอบแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา สมัยนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า ได้กระทำให้เป็น
ที่สุดแล้ว ให้ติดตามไม่ได้ ปิดตามารสนิท มารมองไม่เห็น (14)

มารยอมสามารถทำลายบุคคล ผู้ตกเป็นทาสของความสวยงาม

ไม่ควบคุมการแสดงออก ไม่รู้ประมาณในโภชนาหาร เกียจคร้าน

และอ่อนแอ เหมือนลมแรงพัดโคนต้นไม้ที่ไม่แข็งแรง

(14) อ.นวก.๒๓/๓๕/๔๕๔-๔๕๖ เทวาสุรสังคามสูตร

ดาบสผู้ทรงฌาน

นานาทักษะ ของกลุ่มบุคคลผู้ไม่เห็นผลานิสงส์ คุณประโยชน์ของฌานจิต.....

.....อารมณ์สมณะ ทำให้ติดอยู่ในสุข ทำให้ผู้ปฏิบัติมีโอกาสหลงได้ง่าย

.....ส่วนมาก บุคคลผู้เป็นเจ้าของทักษะประเภทนี้ ไม่เคยมีประสบการณ์เรื่องฌานจิต หรือ ถ้ามีแต่ก็ไม่มีวิสีในฌาน จึงมองไม่เห็นอานิสงส์อันมีเป็นอเนก

"...การบรรลุมรรค ผล ไม่จำเป็นต้องใช้สมาธิระดับอัปปนาแค่ขณิกหรืออุปปจาระก็พอ ซึ่งโดยเนื้อแท้แล้ว ขณะที่จิตบรรลุมรรคผล คือกระบวนการของมัคคสังคี กาลังของสมณะ และวิปัสสนาต้องมีความสมดุลย์กัน กาลังสมณะอย่างต่ำต้องถึงขั้นอัปปนาในระดับฌานที่ ๑ อันเป็นองค์สัมมาสมาธิในอริยมรรค ๘ "

" เป็นไปได้ สำหรับเศษบุคคล ผู้บรรลุฌานจิตในขณะที่บรรลุมรรค ผล ครั้งแรก (โสดาปัตติมรรค) หลังจากนั้น ก็ไม่สามารถพัฒนาจิตขึ้นไปสู่วิถีแห่งฌานจิตอีก แต่สำหรับสภากาชาดมีบุคคล ผู้ปรารถนาจะบรรลุอนาคามิมรรค จะต้องมีประสบการณ์และชำนาญในฌานวิธียพอสมควร จึงจะบรรลุตติยมรรคได้ "

...มักยกตัวอย่าง บุคคลที่สามารถบรรลุฌานสมาบัติ และแก้วักล้าในอภิญญา แต่ก็ไม่สามารถบรรลุอริยสังขารมได้ บุคคลที่ถูกกล่าวถึงบ่อยที่สุด คือ " อสิตดาบส (ภาพเทวินดาบส)" ผู้ชอบใช้เวลาไปเยี่ยมชมวิมานสวรรค์, " อาฬารดาบส" ผู้ได้ฌานสมาบัติ ๗ , " อุทกดาบส" ผู้ได้ฌานสมาบัติ ๘

ผู้พูดคงลืมนำถึงเหตุผลที่ว่า " บุคคลผู้มีปัญญา สามารถรู้จักอุบายแห่งวิปัสสนาได้ โดยไม่ต้องอาศัย สติ ปัญญา จากบุคคลอื่นนั้น เป็นวิสัยแห่งพุทธะ คือไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะ ก็ต้องเป็นปัจเจกพุทธะ ก็ดาบสทั้ง ๓ อินทริย์และบารมีธรรม ยังไม่ถึงขั้นเป็นพุทธะ อีกทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังไม่อุบัติขึ้นในโลก โฉนเลยจะมีปัญญาเข้าสู่มรรค ผลได้..."

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว เดิมทีทรงดำริว่าจะไม่สั่งสอนธรรมแก่ใคร ด้วยเห็นว่า ธรรมที่ตรัสรู้นั้นลึกซึ้ง รู้ตามได้ยาก... พระองค์ประทับอยู่ ณ ควงไม้ขอपालนิโครธนั้น และพระองค์เสด็จไปที่สังัด หลีกเร้นอยู่ ได้มีพระปริวิตกแห่งจิตเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า

"ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นคุณอันลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต ไม่หยั่งลงสู่ความตริก ละเอียด เป็นวิสัยที่บัณฑิตจะพึงรู้แจ้ง ส่วนหมู่มสัตว์นี้เรจรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย ชื่นชมในอาลัย ฐานะคือความที่อวิชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารเป็นต้นนี้ เป็นสภาพอาศัย ปัจจัยเกิดขึ้นนี้ อันหมู่มสัตว์ผู้เรจรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย ชื่นชมในอาลัยเห็นได้ยาก แม้ฐานะคือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นต้นหา เป็นที่สิ้นกำหนด เป็นที่ดับสนิท หากเลสเครื่องร้อยรัดมิได้นี้ ก็แสนยากที่จะเห็นได้ ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม สัตว์เหล่าอื่นก็จะไม่พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเรา ช้อนั้น จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา"

อนึ่ง อนัจฉริยคาถาเหล่านี้ ที่ไม่เคยได้สดับในกาลก่อน ปราภฏแก่พระผู้มีพระภาคว่าดังนี้

...

"บัดนี้ เรายังไม่ควรจะประกาศธรรมที่เราได้บรรลุแล้วโดยยาก เพราะธรรมนี้อันสัตว์ผู้อันราคะและโทสะครอบงำแล้วไม่ตรัสรู้ได้ง่าย สัตว์ผู้อันราคะย่อมแล้ว ถูกกองอวิชาหุ้มห่อแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันละเอียด ลึกซึ้ง ยากที่จะเห็น ละเอียดยิ่ง อันจะยังสัตว์ให้ถึงธรรมที่ทวนกระแสคือพระนิพพาน"(15)

...ภายหลังทรงกลับพระทัยสั่งสอนเวไนยสัตว์ <"...ภายหลังทรงกลับพระทัยสั่งสอนเวไนยสัตว์พระพุทธองค์ทรงนึกถึง ดาบสทั้ง ๒ ก่อนใครอื่น ด้วยว่าในยุคนั้นเวไนยพระพุทธองค์เสียแล้ว บรรดานักบวช เจ้าลัทธิต่างหลาย ที่สามารถพัฒนาจิตได้สูงกว่าดาบสทั้ง ๒ ท่านนั้นไม่มี..." ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดำริว่า เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ ฉับพลัน ครั้นแล้วทรงพระดำริต่อไปว่า "อาฬารดาบสกาลามโคตร....อุทกดาบสรามบุตรนี้แล เป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม มีปัญญา มีฤดีคือกิเลสในจักขุน้อยเป็นปกติมานาน ถ้ากระไรเราพึงแสดงธรรมแก่ดาบสนี้ก่อนเธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ฉับพลัน"(16)> พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ฉับพลัน ครั้นแล้วทรงพระดำริต่อไปว่า อาฬารดาบส กาลามโคตร...อุทกดาบสรามบุตรนี้แล เป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม มีปัญญา มีฤดีคือกิเลสในจักขุน้อยเป็นปกติมานาน ถ้ากระไรเราพึงแสดงธรรมแก่ดาบสนี้ก่อน เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ฉับพลัน."(16)

นตฺถิ ฌานํ อปฺลวฺยสฺส ฌานยํมํไม่มี แก่บุคคลผู้ไร้ปัญญา

นตฺถิ ปญฺญา อฌายิโน ปัญญาที่ไม่มี แก่บุคคลผู้ไร้ฌาน

ยมฺหิ ฌานลฺยจ ปฺลวฺยลฺยจ ผู้ใด มีทั้งฌานและปัญญา

ส เว นิพฺพานสฺส นตฺถิ ผู้นั้นแล อยู่ใกล้นิพพาน (17)

(15) วินย. 4/7/12-13 อนัจฉริยคาคา

(16) วินย. 4/10/16 พุทธปริวิตก

(17) บุ.ธ. 25/372/96 ภิกขุวรรค

ปฏิบัติเพื่อสิ้นอาสวะ ๔ แบบ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ

๑. ทุกขาปฏิบัติปทาทัณฑาภิญญา-ปฏิบัติลำบาก รู้ได้ช้า
๒. ทุกขาปฏิบัติปทาชิปปาภิญญา-ปฏิบัติลำบาก รู้ได้เร็ว
๓. สุขขาปฏิบัติปทาทัณฑาภิญญา-ปฏิบัติสบาย รู้ได้ช้า
๔. สุขขาปฏิบัติปทาชิปปาภิญญา-ปฏิบัติสบาย รู้ได้เร็ว

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๔ ประการนี้แล ฯ

ปฏิบัติลำบาก รู้ได้ช้า

<ปฏิบัติลำบาก ประสพผลช้า>

ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้มีปกติ พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสติปัญญาว่า ปฏิภูลในอาหาร มีสติปัญญาในโลกทั้งปวงโดยเป็นของไม่น่ายินดี เป็นผู้มีปกติตามเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง มรณสติปัญญาก็เป็นสิ่งที่เขาตั้งไว้ดีแล้วในภายใน

ภิกษุนั้น เข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕ ประการเหล่านี้คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตปปะพละ วิริยพละ ปัญญาพละ แต่อินทริย์ ๕ ประการเหล่านี้ของเธอนั้น ปรากฏว่าอ่อน คือ สัทธินทริย์ วิริยอินทริย์ สตินทริย์ สมานินทริย์ ปัญญินทริย์ “เพราะเหตุที่อินทริย์ห้าเหล่านี้ ยังอ่อน ภิกษุนั้นจึงบรรลุนั่นตรัยกิจ เพื่อความสิ้นอาสวะช้า” ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าปฏิบัติลำบาก รู้ได้ช้า

ปฏิบัติลำบาก รู้ได้เร็ว

<ปฏิบัติลำบาก ประสพผลเร็ว>

ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้มีปกติ พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสติปัญญาว่า ปฏิภูลในอาหาร มีสติปัญญาในโลกทั้งปวงโดยเป็นของไม่น่ายินดี เป็นผู้มีปกติตามเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง มรณสติปัญญาก็เป็นสิ่งที่เขาตั้งไว้ดีแล้วในภายใน

ภิกษุ^๑นั้น เข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕ ประการเหล่านี้^๒อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตปปะพละ วิริยพละ ปัญญาพละ แต่อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้^๓ของเธอนั้น ปรากฏว่ามีประมาณยิ่ง(แก่กล้า) คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ “เพราะเหตุที่อินทรีย์ห้าเหล่านี้^๔ มีประมาณยิ่ง ภิกษุ^๑นั้นจึงบรรลุนันตริยกิจ เพื่อความสิ้นอาสวะได้เร็ว” ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าปฏิบัติลำบาก รู้ได้เร็ว

ปฏิบัติสบาย รู้ได้ช้า

<ปฏิบัติสบาย ประสพผลช้า>

ภิกษุ^๑ทั้งหลาย ในกรณีนี้ “ภิกษุ เพราะสงัดจากกามและสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลุปฐมฌาน...ทุติยฌาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน...แล้วแลอยู่”

ภิกษุ^๑นั้น เข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕ ประการเหล่านี้^๒อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตปปะพละ วิริยพละ ปัญญาพละ แต่อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้^๓ของเธอนั้น ปรากฏว่าอ่อน คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ “เพราะเหตุที่อินทรีย์ห้าเหล่านี้^๔ ยังอ่อน ภิกษุ^๑นั้นจึงบรรลุนันตริยกิจ เพื่อความสิ้นอาสวะช้า” ภิกษุ^๑ทั้งหลาย นี้เรียกว่าปฏิบัติสบาย รู้ได้ช้า

ปฏิบัติสบาย รู้ได้เร็ว

<ปฏิบัติสบาย ประสพผลเร็ว>

ภิกษุ^๑ทั้งหลาย ในกรณีนี้ “ภิกษุ เพราะสงัดจากกามและสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลุปฐมฌาน...ทุติยฌาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน...แล้วแลอยู่”

ภิกษุ^๑นั้น เข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕ ประการเหล่านี้^๒อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตปปะพละ วิริยพละ ปัญญาพละ แต่อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้^๓ของเธอนั้น ปรากฏว่ามีประมาณยิ่ง(แก่กล้า) คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ “เพราะเหตุที่

อินทรีย์ห้าเหล่านี้ มีประมาณยิ่ง ภิกษุเหล่านั้นจึงบรรลุนั่นตรียกิจ เพื่อความสิ้นอาสวะได้เร็ว" ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าปฏิบัติสบาย รู้ได้เร็ว

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้แล ปฏิปทา ๔ ประการ (18)

(18) อ.จตุกก. 21/163/210-211 อสุกสูตร

จิตดีนรณ กลับกลอก ป้องกันยาก ห้ามยาก

คนมีปัญหา สามารถตัดให้ตรงได้ เหมือนช่วงตัดลูกศร

จิตควบคุมยาก เปลี่ยนแปลงเร็ว ฝึในอารมณ์ตามที่ใคร่

ฝึกจิตเช่นนั้นได้เป็นการดี เพราะจิตที่ฝึกได้แล้ว นำสุขมาให้

ทิพยภาวะ

.....ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นทิพย์ ซึ่งในบัดนี้ พระโคตมผู้เจริญได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากนั้นเป็นอย่างไรเล่า ?

พราหมณ์ ในกรณีนี้ เราเข้าอาศัยบ้านหรือนิคมใดอยู่ เวลาเข้าครองจีวร เทียวไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคมนั้น ครั้นเวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว เทียวไปตามแนวป่า เจานั้น วัตถุใดมีอยู่ที่นั่นๆ จะเป็นหญ้าหรือใบไม้ก็ตาม คร่ามาแล้ว (ทำเป็นที่รองนั่ง) นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า "เราสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเข้าถึง ฌานที่ ๑... ที่ ๒ ...ที่ ๓ที่ ๔ ...อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่"

พราหมณ์ เราขณะเมื่อเป็นอย่างนี้ ถ้าเดินอยู่ ในสมัยนั้น สถานที่ตรงนั้น ก็ชื่อว่า "ที่เดินอันเป็นทิพย์" ถ้าเรายืนอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า "ที่ยืนอันเป็นทิพย์" ถ้านั่งอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า "อาสนะอันเป็นทิพย์" ถ้าสำเร็จการนอนอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็

ชื่อว่า "ที่นอนอันเป็นทิพย์" พราหมณ์ นี้แล ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นทิพย์ ซึ่งในบัดนี้ เราได้ตาม
ปรารถนา ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย (19)

(19) อ.ติก. 20/64/247-248 เวณาคปุรสสูตร

อำนาจเหนือจิต

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ ย่อมทำจิตให้อยู่ในอำนาจ(ของตน)ได้
และภิกษุนั้นก็ไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต เจ็ดประการอย่างไรเล่า ? ภิกษุทั้งหลายเจ็ดประการใน
กรณีนี้ คือ

๑. ภิกษุในเป็นผู้ "ฉลาดในสมาธิ"
๒. ภิกษุในเป็นผู้ "ฉลาดในการเข้าสมาธิ"
๓. ภิกษุในเป็นผู้ "ฉลาดในการตั้งอยู่แห่งสมาธิ"
๔. ภิกษุในเป็นผู้ "ฉลาดในการออกแห่งสมาธิ"
๕. ภิกษุในเป็นผู้ "ฉลาดในความเหมาะสมแห่งสมาธิ"
๖. ภิกษุในเป็นผู้ "ฉลาดรู้ในอารมณ์แห่งสมาธิ"
๗. ภิกษุในเป็นผู้ "ฉลาดในอธิการแห่งสมาธิ"

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการเหล่านี้แล ย่อมทำจิตให้อยู่ในอำนาจ
(ของตน)ได้ และภิกษุนั้นก็ไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต (20)

(20) อ.สตก 23/40/47-48 วสสูตร

ญาณเกิดจากสมาธิ

... ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มึปัญญารักษาตัว มีสติเฉพาะหน้า อยู่เถิด "เมื่อเธอเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มึปัญญารักษาตัว มีสติเฉพาะหน้าอยู่ ญาณ ๕ ประการ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว" ห้าประการอย่างไรเล่า? ห้าประการคือ

๑. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ว่า "สมาธินี้ ให้เกิดสุขในปัจจุบันด้วย มีสุขเป็นวิบากต่อไป"

๒. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ว่า "สมาธินี้ เป็นธรรมอันประเสริฐ ปราศจากอาภิส"

๓. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ว่า "สมาธินี้ อันคนเลวเสพไม่ได้ "

๔. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ว่า "สมาธินี้ละเอียดย ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มิใช่บรรลุได้ด้วยการข่มธรรมที่เป็นข้าศึก หรือห้ามกิเลสด้วยจิตอันเป็นสังขาร(เครื่องปรุงแต่ง)

๕. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ว่า "เรามีสติเข้าสมาธินี้ มีสติออกจากสมาธินี้ "

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มึปัญญารักษาตัว มีสติเฉพาะหน้า เมื่อเธอเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มึปัญญาเฉพาะตัว มีสติเฉพาะหน้าอยู่ ญาณ ๕ อย่างนี้แล ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว อย่างนี้แล (21)

(21) อ.ปณจก 22/27/26-27 สมาธิสูตร

จิตที่ปราศจากนิวรรณ์

มหาราช เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่ง “กู้หนี้” เขาไปทำการงานสำเร็จผล ใช้หนี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว กำไรยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป เขาคงคะเนถึงโชคลาภว่า เมื่อก่อนเรากู้หนี้เขาไปทำการงานสำเร็จผล ใช้หนี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว กำไรยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะชื่อนั้นเป็นเหตุ

มหาราช เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง “ป่วยไข้หนัก” ทนทุกข์อาหารไม่ตก กำลังน้อย ครั้นเวลาอื่นเขาหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลังก็มี เขาต้องนึกถึงกาลเก่าว่า เมื่อก่อน เราป่วยไข้หนัก ทนทุกข์ อาหารก็ไม่ตก กำลังน้อยลง บัดนี้เราหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลังก็มีมา ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะชื่อนั้นเป็นเหตุ

มหาราช เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง “ติดเรือนจำ” ครั้นเวลาอื่น เขาหลุดจากเรือนจำ โดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่เสียทรัพย์ เขาต้องนึกถึงกาลเก่าว่า เมื่อก่อน เราติดเรือนจำ บัดนี้เราหลุดมาได้โดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่เสียทรัพย์ ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะชื่อนั้นเป็นเหตุ

มหาราช เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง “เป็นทาสเขา” ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจไม่ได้ ครั้นถึงสมัยอื่น เขาพ้นจากการเป็นทาส ฟังตัวเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจได้ เขาต้องนึกถึงกาลเก่าอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เมื่อก่อนเราเป็นทาส ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจไม่ได้ ครั้นถึงสมัยอื่น เราพ้นจากการเป็นทาส ฟังตัวเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจได้ ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะชื่อนั้นเป็นเหตุ

มหาราช เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง “นำทรัพย์เดินทางไกล” อันกันดาร ภิกษาหายาก ประกอบด้วยภัย ครั้นสมัยอื่น พ้นทางกันดารได้โดยสะดวก ลูถึงหมู่บ้านอันเกษม ไม่มีภัย (ไม่ต้องเสียโภคทรัพย์) เขาต้องนึกถึงกาลเก่าอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เรานำทรัพย์เดินทางไกลอันกันดาร ภิกษาหายาก ประกอบด้วยภัย ครั้นบัดนี้ เราพ้นทางกันดารได้โดยสะดวก ลูถึงหมู่บ้านอันเกษม ไม่มีภัย ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะชื่อนั้นเป็นเหตุ ฉนใด

“มหาราช ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรรณ์ ๕ ประการ ที่ตนยังละไม่ได้ว่า เป็นเช่น กับการกู้หนี้ (กามฉันทะ) เช่นกับการเป็นโรค (พยาบาท) เช่นกับการติดเรือนจำ (ถิ่นมิทธะ) เช่นกับการเป็น

ทาส (อุทัจจกุกุจจะ) และการนำทรัพย์ข้ามทางกันดาร (วิกิกิจจา) และเธอพิจารณาเห็นนิรวรณ
 ๕ ประการที่ละเสียได้แล้วในตนเองเป็นเช่นกับการหมดหนี้ การหมดโรค การหลุดจากเรือนจำ การ
 พ้นจากทาส การบรรลุถึงที่พ้นภัย ฉะนั้นนั่นเหมือนกันแล”(22)

(22) ที.สี.9/218-225/91-93 สามัญผลสูตร

นครที่ปลอดภัย

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ประกอบด้วยศีลธรรม ๗ ประการ และเป็นผู้มีปกติได้ตาม
 ปรากรณา โดยมายาก โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉนวนทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยัง เป็นเครื่องอยู่ในสุข
 ในทิฏฐธรรม ในกาลใด ภิกษุทั้งหลาย ในกาลนั้น อริยสาวกนี้เรียกได้ว่า เป็นผู้ที่มีมารอันมีบาป
 กระทำอะไรไม่ได้

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ประกอบด้วยศีลธรรม ๗ ประการอย่างไรเล่า ?

๑. ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา “มีเสาระเนียดอันมีรากลึก”
 ผังไว้ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่คลอนแคลน สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันใน
 ภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกก็มีศรัทธา เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ
 พระผู้มีพระเจ้านั้น....ฯลฯ.....เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบาน เป็นผู้จำแนกธรรม ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย
 อริยสาวกผู้มี “ศรัทธาเป็นเสาระเนียด” ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญ
 กรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่ฉุฉุนนั้นเหมือนกัน...

๒. ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา “มีคูรอบ” ทั้งลึกและกว้าง
 สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกก็มี หิริ ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการถึง
 พร้อมด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกก็มี “หิริเป็นคูล้อมรอบ”
 ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจด
 อยู่ ฉุฉุนนั้นเหมือนกัน.....

๓. ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชามี "มีเชิงเทินเดินรอบ" ทั้งสูงและกว้าง สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกก็มี โอตตปปะ สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อความถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มี "โอตตปปะเป็นเชิงเทินเดินรอบ" ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน.....

๔. ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชามี "มีอาวุธอันสั่งสมไว้เป็นอันมาก" ทั้งชนิดที่ใช้ประหารไล่ตัวและประหารไล่ตัว สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกก็มีสุตะอันตนสดับแล้วมาก ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ที่เป็นการประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะพร้อมทั้งพยัญชนะ ธรรมมีรูปเป็นปานนั้น อันเขาสดับแล้วมาก ทรงไว้ คล่องปาก ชื่นใจ แทะตลอดด้วยดีด้วยวิภูจฺฐิ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มี "สุตะเป็นอาวุธ" ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน.....

๕. ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชามี "มีกองพลประจำอยู่เป็นอันมาก" คือกองช้าง กองม้า กองรถ กองธนู กองจัดธงประจำกอง กองเสนาธิการ กองพลธิการ กองอุคคโยธี กองราชบุตร กองจู่โจม กองมหานาค กองคนกล้า กองไล่ไม้ กองเกราะไล่หนัง กองทาสกบุตร สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกมีความเพียรอันปรารถนาแล้ว เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มี "สิริยะเป็นพลกาย" ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน.....

๖. ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชานายทวารที่เป็นบัณฑิต” เฉลียวฉลาด มีปัญญา ห้ามเข้าแก่คนที่ไม่รู้จัก ให้เข้าแก่คนที่รู้จัก เพื่อคุ้มภัยใน ภายในและป้องกันในภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเป็นผู้มี สติ ประกอบด้วยสติเป็นเครื่องรักษาอย่างยิ่ง ระวังถึง ตามระลึกถึงซึ่งกิจที่กระทำและคำพูดแล้วแม่นยำได้ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มี สติเป็น นายทวาร” ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตน ให้หมดจดอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน.....

๗. ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชานายทวาร” มีกำแพงที่สูงและ กว้าง” สมบูรณ์ด้วยการก่อและฉาบ เพื่อคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเป็นผู้มี ปัญญา ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องถึง ธรรมส์จะแห่งการตั้งขึ้นและการตั้งอยู่ไม่ได้ อันเป็นอริยะ เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึง ความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ “มีปัญญาเป็นความสมบูรณ์ด้วยการก่อ และฉาบ” ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตน ให้หมดจดอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน

อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยศีลธรรม ๗ ประการเหล่านี้แล

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก เป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่ อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เป็นอย่างไรเล่า ?”

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชานายทวาร” มีหญ้า ไม้และน้ำ สัม ไปได้เป็นอันมาก” เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันใน ภายนอก นี่ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก สัจจจากกามสังตจากอกุศลธรรมเข้าถึง “ปฐมฌาน” อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่ เป็นผาสุกแห่งตน “เพื่อก้าวลงสู่निพพาน” ฉะนั้นเหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชามีข้าวสาลีและข้าววะระผสมไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุกในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก นี้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก เพราะความเข้าไปสงบระงับแห่งวิตกและวิจารณ์ เข้าถึง "ทุติยฌาน" อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน นำให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกมุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน "เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน" ฉะนั้นเหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชามีอัมรมณชาติ คือ งา ถั่วเขียว ถั่วราชมาส เป็นต้น ส้มผสมไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก นี้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ และสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย อันชนิดที่พระอริยเจ้ากล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่าเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ เข้าถึง "ทุติยฌาน" แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุกแห่งตน "เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน" ฉะนั้นเหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชามีเภสัช คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือเพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก นี้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง "จตุตถฌาน" ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุกแห่งตน "เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน" ฉะนั้นเหมือนกัน

อริยสาวก เป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในวิมุตติธรรม เหล่านี้แล

"ภิกษุทั้งหลาย อริสาวกประกอบพร้อมด้วยศีลธรรม๗ ประการเหล่านี้และเป็นผู้มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฉนวนทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยังเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิวสุธรรม เหล่านี้ด้วย ในกาลใด ภิกษุทั้งหลาย ในกาลนั้น อริยสาวกนี้เรียกได้ว่าเป็นผู้ที่มีมารอันมีบาปกระทำอะไรไม่ได้"(23)

(23) อ.สตตถ 23/67/124-130 นคโรปมสูตร

บริโศคกามโดยไม่ติดกาม

ภิกษุทั้งหลาย กามคุณเหล่านี้มีห้าอย่าง ห้าอย่างเป็นอย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปที่เห็นด้วยตา เสียงที่ฟังด้วยหู ... กลิ่นที่ดมด้วยจมูก ... รสที่ลิ้มด้วยลิ้น ... และโณสุผัสสะที่สัมผัสด้วยผิว กาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ภิกษุทั้งหลาย กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้แล

ภิกษุทั้งหลาย ชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม "ติดอกติดใจ สยบอยู่ เมามกอยู่ ในกามคุณห้าอย่าง" เหล่านี้แล้ว มองไม่เห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกจากทุกข์ ทำการบริโศคกามคุณทั้งห้าอันอยู่ ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า "เป็นผู้ถึงความพินาศย่อยยับ" แล้วแต่มารผู้มีบาปต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างไร ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบได้ดั่งเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนจมอยู่ในกองบ่วง ในลักษณะที่ใครๆ พึงเข้าใจได้ว่า มันจะถึงซึ่งความพินาศย่อยยับ เป็นไปตามประสงค์ของพรานทุกประการ เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหนีไปไหนไม่พ้นเลย ดังนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม "ไม่ติดใจ ไม่สยบอยู่ไม่เมามกอยู่ ในกามคุณห้าเหล่านี้แล้ว มองเห็นส่วนที่เป็นโทษอยู่ เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกไปจากทุกข์ บริโศคกามคุณทั้งห้าอันอยู่" ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจอย่างนี้ว่า "เป็นผู้ไม่ถึงความพินาศย่อยยับ" ตามความประสงค์ของมารผู้มีบาปแต่อย่างไร ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเนื้อป่าตัวที่ไม่ติดบ่วง แม้นอนจมอยู่บนกองบ่วง มันก็เป็นสัตว์ที่ใครๆ พึงเข้าใจได้ว่า เป็นสัตว์ที่ไม่ถึงความพินาศย่อยยับไปตามความประสงค์ของพรานแต่อย่างไร เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหลีกเลี่ยงหนีไปได้ตามที่ต้องการ ดังนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น

ภิกษุทั้งหลาย (อีกอย่างหนึ่ง) เปรียบเหมือนเนื้อป่า เทียวไปในปากกว้าง เดินอยู่ก็สง่างาม หมอบอยู่ก็สง่างาม เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุว่าเนื้อป่านั้นยังไม่มาสู่คลองแห่งจักขุของพราน ข้อนี้ฉันใด

"ภิกษุทั้งหลาย เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า ได้ทำให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักขุแห่งมารไปแล้วผู้ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น"

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงการบรรลุนุ ตุตติยาน - ตุตติยาน - จตุตถฌาน - อากาสนัญญายตนะ - วิญญาณัญญายตนะ - อากิญจัญญายตนะ - เนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยนัยเดียวกัน กับการบรรลุปฐมฌาน เป็นลำดับไป จนกระทั่งถึงสัญญาเวทิตนโรธ โดยข้อความสืบต่อไปว่า)

"ภิกษุทั้งหลาย ยิ่งไปกว่านั้นอีก ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงซึ่ง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่ อนึ่งเพราะเห็นแล้วด้วยปัญญาอัสวะทั้งหลายของเธอก็สิ้นไปรอบ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักขุแห่งมารไปแล้วผู้ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น ได้ข้ามแล้วซึ่งต้นหาในโลก ภิกษุนี้ยืนอยู่ก็สว่างาม เดินอยู่ก็สว่างาม นั่งอยู่ก็สว่างาม นอนอยู่ก็สว่างาม เพราะเหตุใดเล่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเห ภิกษุนี้ไม่ได้มาสู่คลองแห่งอำนาจของมารผู้มีบาป ดังนี้แล"(24)

(24)ม.ม. 12/287/314-317 ปาสราตีสสูตร

ผู้ใด รู้สำรวมจิตที่ไปไกล เทียวไปดวงเดียวไม่มีรูปร่าง
มีถ้าก็อกายเป็นที่อาศัย ผู้นั้นจะพ้นจากเครื่องผูกของมารได้

ผู้เป็นทาสวิตกจริต มีจิตกำหนดยินดี คิดอยู่ในสิ่งที่สวยงาม
มีแต่จะพอกความอยากหนา กระชับเครื่องพันธนาการให้แน่นเข้า

เหล่าสัตว์ ติดกับค้นหา กระเสือกกระสน จุกกระต่ายติดบ่วง
ฉะนั้น ภิกษุเมื่อหวังให้กิเลสจางคลาย ก็พึงทำลายค้นหาเสีย

กรรมฐาน ๔๐ วิธี ²⁵

กรรมฐาน	จริยาที่เหมาะสม						ระดับความสำเร็จ						
	ภาคจิต	โทสจิต	โมหจิต	สังขารจิต	พหุจิต	วิตกจิต	ปฏิบัติคนมีดี	อุปจารสมาธิ	ปฐมฌาน	ทุติยฌาน	ตติยฌาน	จตุตถฌาน	อรุปรฌาน ๔
กสิณ ๑๐													
- วรรณกสิณ ๔		x					o	o	o	o	o	o	
- กสิณอื่น ๆ	x	x	x	x	x	x	o	o	o	o	o	o	
อสุภะ ๑๐	x						o	o	o				
อนุสติ ๑๐													
- ๖ ข้อแรก				x				o					
- อุปสมานุสติ					x			o					
- มรณสติ					x			o					
- กายคตาสติ	x						o	o	o				
- อานาปานสติ			x			x	o	o	o	o	o	o	
อัปปมัญญา ๔													
- สามข้อแรก		x						o	o	o	o		
- อุเบกขา		x						o				o	
อาหาเรปฏิกูลสัญญา					x			o					
จตุธาตุววัฏฐาน					x			o					
อรุปร ๔													
- อากาสานัญจายคณะ	x	x	x	x	x	x		o				o	o
- วิญญานัญจายคณะ	x	x	x	x	x	x		o				o	๒
- อากิญจัญญายคณะ	x	x	x	x	x	x		o				o	๒
- แนวสัญญานาสัญญาฯ	x	x	x	x	x	x		o				o	๔

²⁵ พุทธธรรม หน้า 855

สัมมาสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในภพนี้ สงัดแล้วจาก
 กามทั้งหลาย สงัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึง"ปฐมฌาน"ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์
 ปิติและสุขเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่

เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง "ทุติยฌาน" เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจใน
 ภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้ว
 แลอยู่

อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปิติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และ
 ย่อมเสวยความสุขด้วยนามกายชนิดที่พระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า เป็นผู้อยู่
 อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ เข้าถึง "ตติยฌาน" แล้วแลอยู่

เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้ง
 สองในกาลก่อน เข้าถึง "จตุตถฌาน" ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะ
 อุเบกขา แล้วแลอยู่

ภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาสมาธิ (26)

(26)ที.มหา. 10/402/309 มหาสติปัฏฐานสูตร

สมาธิภาวนา ๔ ประเภท

ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนา ๔ อย่าง เหล่านี้ คือ

๑. ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม

๒. ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนาอันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ

๓. ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนาอันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ

๔. ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนาอันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ

ภิกษุทั้งหลาย "สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม" เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจรรวมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึง "ปฐมฌาน... ทุติยฌาน... ตติยฌาน... จตุตถฌาน...." ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม

** ภิกษุทั้งหลาย "สมาธิภาวนาอันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ" เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ "กระทำไว้ในใจซึ่งอาโลกัสัญญา" ว่า กลางวันฉันใด กลางคืนฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันฉันนั้น เธอมีจิตอันเปิดแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ไม่มีอะไรห่อหุ้ม ยังจิตที่มีแสงสว่างทั่วพร้อมให้เจริญอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ

ภิกษุทั้งหลาย "สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ" เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลายในกรณีนี้ รู้แจ้งเวทนาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งเวทนาที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งเวทนาที่ดับ

ไป รู้แจ้งสัญญาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งสัญญาที่ตั้งอยู่รู้แจ้งสัญญาที่ดับไป รู้แจ้งวิตกที่เกิดขึ้น รู้แจ้งวิตกที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งวิตกที่ดับไป ภาวทั้งหลาย นี้คือ สมาธิภาวนา อันเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ

ภาวทั้งหลาย "สมาธิภาวนาอันเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ" เป็นอย่างไรเล่า? ภาวทั้งหลาย ภาวในภพนี้ " มีปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานขันธ ๕ "ว่า... รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ดูกรภาวทั้งหลาย สมาธิภาวนานี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ดูกรภาวทั้งหลาย เหล่านี้คือ สมาธิภาวนา ๔ อย่าง (27)

(27)อ.จตุกก 21/41/58-60 สมาธิสูตร

จิตที่น้อมไปสู่นิพพาน

...ดูก่อนภาวทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคา ไหลไปสู่ทิศปรมาจีน บ่าไปสู่ทิศปรมาจีน อันใด "ภาวเจริญกระทำให้มากซึ่งฉาน ๔ ย่อมเป็นผู้ที่น้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้น เหมือนกัน"

ดูก่อนภาวทั้งหลาย ก็ภาวเจริญ กระทำให้มากซึ่ง ฉาน ๔ อย่างไม่ ย่อมเป็นผู้ที่น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ภาวในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุ ปฐมฉาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุ ทุตติยฉาน...ตติยฉาน..จตุตถฉาน ดูก่อนภาวทั้งหลาย ภาวเจริญกระทำให้มากซึ่งฉาน ๔ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้ที่น้อมไปสู่นิพพาน น้อมสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน...

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้ สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล"

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย "ฉน ๔ อันภิกษุพึงเจริญเพื่อความรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ (คือ รูป ราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา) เหล่านี้" ...ฉน ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุ ปฐมฉน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฉน...ตติยฉน..จตุตถฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลายฉนทั้ง ๔ อันภิกษุเจริญเพื่อความรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล..."(28)

(28) ส.ม. 19/923-934/458-459 ฉนนาทิสุต

ถึงจะอยู่ใกล้บัณฑิต เป็นเวลานานชั่วชีวิต

คนโง่ก็หาผู้รู้สพระธรรมไม่ เหมือนจวกไม่ผู้รู้สแกง

พระสารีบุตร - พุทธชินารส

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นพึงรับพระดำรัสแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย "สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญา มาก มีปัญญากว้าง มีปัญญารุ่งเรือง มีปัญญาว่องไว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาทำลายกิเลส ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพได้เพียงกึ่งเดือน" ในการเห็นแจ้งธรรม ตามลำดับบพของสารีบุตรนั้น มีดังต่อไปนี้

ธรรมในปฐมฌาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องนี้ สารีบุตรสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่

ธรรมในปฐมฌาน (๑๖ ข้อ) คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข จิตเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้ว ตามลำดับบพ

"เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการ นี้ เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่มี ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมพรากไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัย ไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลส ได้แล้ว

ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงๆขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น"

ธรรมในทุติยฌาน

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สารูปตรบรรลุดุติยฌาน มีความพอใจในแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่

ธรรมในทุติยฌาน อันเป็นความพอใจในแห่งใจภายใน ปีติ สุข จิตเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารูปตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท

"เป็นอันสารูปตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่ย้อมมี ที่มีแล้ว ย่อมพრაไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พราไปได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว"

"ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงๆขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น"

ธรรมในตติยฌาน

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สารูปตรเป็นผู้วางเฉย เพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

ธรรมในตติยฌาน คือ อุเบกขา สุข สติ สัมปชัญญะ จิตเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารูปตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท

"เป็นอันสารูปตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่ย้อมมี ที่มีแล้ว ย่อมพრაไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พราไปได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว"

"ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงๆขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น"

ธรรมในจตุตถฌาน

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรบรรลวจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆได้ มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่

ธรรมในจตุตถฌาน คือ อุเบกขา อทุกขมสุขเวทนา เพราะใจบริสุทธิ์แล้วจึงไม่มีความคิดคำนึง สติบริสุทธิ จิตเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะสติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท

"เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่มี ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมพრაไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พრაไปได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว"

"ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงๆขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น"

ธรรมในอากาสนัญจายตนฌาน

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรบรรลวจตุตถอากาสนัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า อนันโต อากาโส อากาศไม่มีที่สุดอยู่ เพราะล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิขสัญญาได้ เพราะไม่มนสิการนัตตสัญญา

ก็ธรรมในอากาสนัญจายตนฌาน คือ อากาสนัญจายตนสัญญา จิตเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท

"เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่มี ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมพრაไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้"

พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว"

"ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงๆขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น"

ธรรมในวิญญาณ์ญายตนฌาน

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรล่วงอากาศานัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลุวิญญาณ์ญายตนฌานด้วยมณสิการว่า อนันตัง วิญญาณัง วิญญาณไม่มีที่สุดอยู่

ธรรมในวิญญาณ์ญายตนฌาน คือ วิญญาณ์ญายตนฌาน จิตเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มณสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท

"เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่มี ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมพรากไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว"

"ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงๆขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น"

ธรรมในอาภิญญายตนฌาน

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรล่วงวิญญาณ์ญายตนฌานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลุอาภิญญายตนฌานด้วยมณสิการว่า นัตถิ ภิญญจि ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง อยู่

ธรรมในอาภิญญายตนฌาน คือ อาภิญญายตนฌาน จิตเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์วิริยะ สติ อุเบกขา มณสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท

"เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่มี ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมพรากไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว"

"ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น"

ธรรมในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก สารีบุตรล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงแล้ว "บรรลุนิวาสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ เธอเป็นผู้มีสติออกจากสมาบัตินั้น ครั้นแล้วพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้วดับแล้ว แปรปรวนไปแล้ว " ด้วยประการนี้ เป็นอันว่า ธรรมที่เรายังไม่ยอมมี ที่มีแล้วย่อมพราวไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้วพราวได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว

"ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้มากขึ้น "

สัญญาเวทียติโรธ

ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยประการทั้งปวงแล้ว "บรรลุนิวาสัญญาเวทียติโรธอยู่เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของเธอจึงเป็นอันสิ้นไป"

เธอย่อมมีสติออกจากสมาบัติ ครั้นแล้วพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ด้วยประการนี้ เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่ยอมมี ที่มีแล้วย่อมพราวไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พราวได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว

"ย่อมรู้ชัดว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูงๆขึ้นไป ย่อมสิ้นสุดเพียงเท่านั้น"

พระสารีบุตรเป็นผู้ชำนาญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ ภิกษุรูปนั้น คือ สารีบุตรนั่นเอง ผู้ที่กล่าวชอบฟังกล่าวชมว่า เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ

พระสารีบุตรเป็นพุทธชินโรส

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบฟังกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า เป็นบุตร เป็นโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่พระโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่ธรรม อันธรรมเนรมิต เป็นธรรมทายาท ไม่ใช่อำมิสทายาท ภิกษุรูปนั้น คือ สารีบุตรนั่นเอง

ผู้ที่กล่าวชอบฟังกล่าวชมว่า "เป็นบุตร เป็นโอรส ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่พระโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่ธรรมอันธรรมเนรมิตเป็นธรรมทายาท ไม่ใช่อำมิสทายาท ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรย่อมประกาศธรรมจักร อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ตถาคตประกาศแล้ว เป็นลำดับๆไป โดยชอบทีเดียว"

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล(29)

(29) ม.อุปริ 14/93-97/108-114 อнуปทสูตร

ปัญญาชน คบบัณฑิต แม้เพียงครูเดียว
ก็ปลื้มรู้แจ้งพระธรรม เหมือนลั่นรูรัสแกง

บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียน
ในธรรมทั้งหลาย ใครๆ จะฟังติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลส
เครื่องเข้าถึงด้วยกิเลสอะไรเล่า เพราะทักขณินทิวว่า
มีตนไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่นบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น
ซึ่งเป็นผู้สลัดแล้ว ซึ่งทักขณินทิวทั้งปวงในโลกนี้แท้ละ

ฉันดูจนเป็นผู้สฆานทานวัตรทั้งหลายเอง เป็นผู้ข้งในสัญญา
ยอมดำเนินผิด ๆ ถูก ๆ ส่วนบุคคลผู้มีความรู้
รู้ธรรมด้วยความรู้ เป็นผู้มปัญหากว้างขวางคงแผ่นดิน
ยอมไม่ดำเนินผิด ๆ ถูก ๆ